

Обща характеристика на дисертационния труд

Актуалност на изследването

Литературата за деца притежава своя специфика, изпълнява определени функции, но в същото време се подчинява на законите, действащи в словесността въобще. Очертават се две крайни становища във виждането за литературата за деца. На единия полюс стои схващането, че тя е специална, строго обособена, отделена и различна от литературата за възрастни, със силно изразена педагогическа и възпитателна доминанта, основаваща се на специфичния свят на детето. На противоположния полюс е твърдението, че щом става въпрос за литература, в това число и детска, тя се подчинява на законите на изкуството и в този смисъл няма книги, написани специално за деца. Безспорно, истината е някъде по средата и литературата за деца може да се обособи като самостоятелна част на литературното творчество, подчиняваща се и на конкретни педагогически и възпитателни идеи.

Като основен критерий за разграничаването на литературата за деца от литературата изобщо обикновено се приема категорията *дете-читател*. Оттук могат да се обособят и три вида произведения: произведения, непосредствено адресирани към децата; произведения, влизащи в кръга на детското четене (т.е. такива, към които децата проявяват интерес и които предизвикват отклик у тях); произведения на самите деца. Литературата за деца предполага диалог с детето върху основата на неговото възприятие за света. А това възприятие е в пряка зависимост от възрастта на детето и от културните ценности на времето, в което живее. Последните два фактора също са взаимно свързани, което определя и различните възрастови граници през различните периоди. С други думи, в отделните случаи акцентът е поставен в онази възрастова група, чиито потребности най-добре кореспондират с текстовете; там, където започват процесите на рецепцията, където те са най-характерни и необходими за анализиране.

В редица публикации се налага терминът „детска литература” като синоним на „литература за деца”. Литература за деца е по-широко понятие. То включва и детската литература, и литературата за възрастни, която представлява интерес за децата и е разбираема от тях. Също така то позволява по-пълен обхват по отношение на детското четене, възприемане и пр.: така например, от литературата за деца и от детската литература се формира т. нар. кръг на детското четене.

Литературата за деца е част от общия литературен процес и като такава е съпоставена в един културно-исторически контекст с литературата за възрастни. От друга страна, тя е обвързана със специфичния свят на детето. Всичко това води до един неточно очертан и неясен статут, който поставя литературата за деца между педагогиката и изкуството на словото. Нейните функции (възпитателно-образователна, комуникативна, естетическа, хедонистична, риторична) изискват по-специален поглед. Много често, обаче, литературата за деца е пренебрегвана и поставяна в общия литературен поток. С още по-голяма сила това важи за преводната литература, а в нашия случай, за руската литература за деца.

Деветнадесети век е време на небивал полет на руската литература, който в основни линии се обуславя от различни условия, от нови процеси и подходи: зараждане на нови литературни направления; поява на ярки имена; създаване на значими произведения; възникване на нов възглед за човека, ново разбиране за човешката природа; внимание към сферата на чувствата в предмета на художественото изображение; осъзнаване на живота на човека във връзка с живота на обществото и др. Тези тенденции рефлектират и върху руската литературата за деца, която следва представите за личността на детето и неговата психология, и към края на века се оформя окончателно като самостоятелно явление с уникална художествена и културна ценност. Тя може да се определи като *високо изкуство* и в най-добрите си образци не отстъпва на *голямата литература*. И до днес тя оказва благотворно въздействие върху интелектуалния, емоционалния, нравствения и естетическия хоризонт на читателя, най-вече на детето.

Ролята на руската класическа литература, в това число и на детската, за българската литература и култура като цяло е широко изследвана и доказана. В областта на навлизането и възприемането ѝ у нас, обаче, съществуват много бели петна. Затрудненията идват и от там, че литературата за деца е динамично понятие, което преди всичко означава, че корпусът от творбите в него непрекъснато се променя.

Като цяло литературата за деца е развиваща се и перспективна област в цялостния литературен процес в България. Налице е стремеж към разграничаване и поставяне на акцент върху нея в национален контекст. Все още обаче не е достатъчно изследвана *срещата* между двете литератури за деца – българската и руската. Обикновено детските текстове се вписват в цялостния корпус от произведения на руската литература, забелязва се частично negliжиране на детската литература и оттук изследването на рецепционните процеси се ограничава само по отношение на

литературата за възрастни. Но новите условия, променените реалности по отношение на детето и детството, налагат разграничаването на текстовете и оправдават изследователското внимание към тях.

Досега в България не е правено цялостно изследване на проблема за рецепцията на руската литература за деца от XIX век. Въпреки наличието на ценни наблюдения и изследвания на няколко поколения учени, представянето на пълна картина е изключително трудоемка задача, която изисква скрупулъзно търсене, прецизиране, пресяване, идентифициране, уточняване и т.н. Но това е необходимост, защото се започва с фактите – тяхното откриване, изясняване, въвеждане в научен оборот. За нас те са онази основа, чиято здравина и устойчивост обуславя перспективите при по-нататъшното надграждане.

Актуалността на изследването е не толкова в липсата на подобни разработки, колкото във факта, че пренебрегването на темата за руската литература за деца в България е в ущърб на историята на българската русистика, историята на българското образование и най-вече на българското дете, което е лишено от необозримите възможности на руската художествена словесност за формиране на ценностни критерии.

Всичко това предопредели в голяма степен избора на **тема** на дисертацията: **Руската литература за деца от XIX век. Проблеми на рецепцията в България.**

Методологически принципи, цели и задачи на изследването

Първоначалните проучвания повдигат много въпроси. Те дават основание за следното формулиране на обект, предмет, цел на труда.

Обект на изследване: функционирането на руската детска класическа литература в българското литературно и културно пространство и, по-специално, в света на българското дете.

Предмет на изследване: проблеми, свързани с рецепцията на руската литература за деца от XIX век в България, разбираана най-вече като присъствие за един дълъг времеви период – от Възраждането до наши дни.

Цел: Проследяване на състоянието и на типичните проблеми и прояви на рецепцията на руската литература за деца от XIX век в България.

Тази цел определи **основната задача:** Разкриване на аспекти от художественото, социалното и културното функциониране на преводната руска класическа литература за деца в и чрез нейния диалог и взаимодействие с читателите-

деца през различни периоди от българската история. Това пороци следните конкретни задачи:

1. Да се направи обзор на руската класическа литература с акцент върху текстовете ѝ за деца.
2. Да се извърши проучване на различни рецептивни фактори през различните исторически периоди.
3. Да се регистрират, изследват и запазят факти за присъствието на руската литература за деца от XIX век в учебната книжнина и периодика у нас.
4. Да се проследят проблеми, свързани с рецепцията на руската литература за деца.
5. Да се систематизират, анализират и обобщят резултатите от проведеното проучване и изследване, като се формулират изводи и препоръки.

Така се формират два основни акцента в дисертационния труд: натрупване на факти и осмисляне на проблемите, възникнали в различни ситуации. Това дава възможност за поглед от различни страни, за използване на интердисциплинарен подход при изследването.

В процеса на работа са използвани следните **методи**: теоретичен анализ, сравнение, историко-критичен подход, статистико-социологичен подход, елементи на съпоставителен анализ и др. Специално трябва да подчертаем използването на статистически методи на изследване, което подпомага открояването на по-точна картина и прецизира данните. Например, ранжирането позволява степенуване на подреждането; коефициентът на Спирман служи за установяване на корелационни зависимости и т.н.

С оглед на необходимостта от историческа дистанция, хронологичната рамка би следвало да обхване годините от Възраждането до 50-те години на XX век. От друга страна, литературните и културни процеси до 1944 г. вече, в известен смисъл, са изкристализирали, и работата би пострадала, ако не бъдат показани някои основни тенденции от 50-те години до днес. Още повече, че обособените от нас два етапа (от 1944 г. до 1989 г. и от 1989 г. до наши дни) са белязани с коренно различни обществено-политически ситуации. Всичко това предопредели включването на изследвания и от съвременността с цел проследяване на динамиката на процесите.

Структура на дисертацията

Дисертационният труд е структуриран в **Увод, Глава 1. Присъствие на руската литература за деца в различни обществено-политически периоди от развитието на България; Глава 2. Аспекти на рецепцията на руски класици в България; Глава 3. Проблеми на рецепцията; Заключение; Извори и библиография; Приложения.** Общият обем е 365 страници.

Основно съдържание на дисертацията

Увод (с. 3-27)

В началото е направен преглед на някои изследвания по темата. Акцентите са поставени върху разбирането на литературата за деца, нейните специфики, функции и начини за достигане до детето-читател.

В увода е обособена част, която е посветена на **Руската литература за деца от XIX век (кратък обзор) (с. 8-20)** В нея тезисно са проследени особеностите и приносите на руската литература за деца от XIX век, жанровете, автори и отделни творби за деца. Подчертана е огромната гама от жанрово многообразие в произведенията както на известни, така и на отдавна забравени автори, които обаче са били популярни през съответните епохи.

Втората част на увода е озаглавена **Цел, обект, методи и задачи на изследване (с. 20-27)** В тази част са визирани рецепционни аспекти, очертаващи рамката на изследване, открити са предпоставките за избор и актуалността на темата, формулирани са цел, задачи, обект и предмет на дисертационния труд.

Глава първа: Присъствие на руската литература за деца в различни обществено-политически периоди от развитието на България (с. 28-197)

Тази глава играе неблагодарната роля за натрупване на факти за цели шест периода, на основата на които се правят анализите. Това обстоятелство определи големия ѝ обем и, съответно, непропорционалната структура на дисертацията. Сметнахме, обаче, че раздробяването ѝ би нарушило компактността на прегледа и би оставило извън ползрението на темата редица важни за рецепцията процеси. Освен това, всеки компонент от фактическия материал може да провокира интерес и да послужи за по-нататъшни изследвания в една или друга насока.

Главата е разделена на седем части, които обхващат основанията за периодизация и проследяването на присъствието руската литература за деца в обособените периоди на основата на голям масив изворови материали, главно от

учебната книжнина и от периодиката. Учебната книжнина е предпочетена съвсем съзнателно, доколкото там най-добре се долавят отделни процеси и специфики, свързани и с обучението по литература. С оглед на безспорно важното значение за крайния възприемател, е направен опит за изясняване на четенето на руската детска литература от детето през съответния период в светлината на обществените условия, ролята на посредниците в процеса, особеностите на превода. Проследени са някои типични проблеми на присъствие на руския текст за всеки период.

1.1. Основания за избор на периодизация (с. 28-31)

Българската литература винаги е била тясно обвързана с историческото развитие на страната ни – развитие, в което винаги, в по-голяма или по-малка степен, е присъствала Русия. Това неминуемо поставя проблемите на рецепцията на руската класическа литература от XIX век като един от основополагащите компоненти при формирането и налагането на литературен вкус и предпочитания у нас.

Детската литература е своеобразно огледало, което отразява обществено-политическите перипетии и дори катаклизми. Тя е индикатор на идеологически, религиозни, икономически и т.н. идеи на обществото. Като част от общия литературен процес и еднакъв в хронологически аспект културно-исторически контекст с литературата за възрастни, детската литература в общи линии следва етапите на първата. С други думи, установените и вече възприети периодизации могат да се използват и с цел анализ на рецепцията на руската детска литература от XIX век. В процеса на работа се наложи изводът, че стриктното спазване на етапите при определяне на периодите на изследване не е от първостепенно значение при рецепционното проучване като цяло. Затова периодизацията е леко коригирана, съобразена с целите и задачите на изследването, а именно: открояване на период, който съвместява синхронна и асинхронна рецепция, отделянето на период по време на световна война. По този начин изследването включва следните шест периода: 1. До Освобождението на България (до 1878); 2. От Освобождението до Първата световна война (1878-1914); 3. Между двете световни войни (1914-1939); 4. По време на Втората световна война (1939-1944); 5. По време на социализма (1944-1989); 6. След демократичните промени (след 1989).

Присъствието на руската литература от XIX век за деца в България за всеки период е изследвано на базата на богат фактологически и изворов материал и обхваща следните компоненти: характеристика на периода; функциониране на руските текстове

в учебната книжнина; периодичен печат; особености на превода; възприематели. Обзорът се простира главно върху текстовете, поместени в учебния корпус. В този смисъл спорен е въпросът за определянето на някои текстове като принадлежащи на литературата за деца. Все пак се приема, че щом те са поместени в христоматии и читанки, то съставителите са сметнали за необходимо да ги предоставят на детската аудитория в съответния период. Важен критерий за направения избор е още, че отнасянето им към литературата за деца е регламентирано и от съответните просветни и образователни институции.

Всички факти в тази глава са подкрепени със статистически анализ и са онагледени с таблици и диаграми.

1.2. Първи период – от средата на XIX век до Освобождението на България (средата на XIX век – 1878) (с. 31-65)

Разглежданият период е изключително важен за присъствието на руската литература в България, тъй като тогава се полагат основите на диалога на българската литература с нея. Датирването още от средата на XIX век се определя от редица фактори като борбата срещу панелинистичната политика на гръцките фанариоти през 50-те и 60-те години на XIX в.; национално-освободителното движение през 70-те години на XIX век; надеждата на българския народ за освободителната мисия на Русия; засилените културно-исторически връзки с Русия през XIX в.; близостта на двата славянски езика; общия език в църковното богослужение; класическите образци на руската литература от нейния “златен век”, въздействащи с нравствените си, социални и естетически качества и т.н. Изграждането на нова образователна система – национална по характер и светска по съдържание, благоприятства руското културно присъствие в българското училище.

Основен канал на рецепцията на руската литература за деца е учебната книжнина. Съставителите на читанките, както и преводачите в по-голямата си част са представители на цвета на учителското съсловие. Много от тях принадлежат към българската диаспора в Русия и след завръщането си в България стават проводници на руската литература. Изборът на текстове за деца е стихийен и случаен. Основен извор са руските христоматии. Чрез сравняване на материали е установена връзка между руските и българските учебници по отношение на автори, текстове и предпочитани жанрове. Съставителите на читанки се насочват към четива, възпитаващи в патриотизъм и морални ценности. Изследваните учебници и периодични издания

показват голямо жанрово многообразие и широк спектър от руски автори. Освен класиците се срещат и по-неизвестни автори, често свързани с българската история, а също така и типични детски руски писатели като А. Зонтаг, В. Одоевски, Б. Фьодоров и др. С най-голяма честота се появяват басните на Крилов. Присъствието на руските класици Пушкин и Гогол в амплото им на детски писатели е епизодично.

Руската детска литература достига до читателя по различни пътища. Освен учебната книжнина и периодичния печат от голямо значение са ръкописните учебници и устното слово. По този начин се обособяват четири комуникативни канала и се очертават три линии на рецепцията на руската литература в българското възрожденско училище: чрез преводи, в оригинал и в устен преразказ.

Преводите през периода вървят под знака на побългаряването, изразено най-вече в нагаждане на оригиналния текст към българската действителност. Систематизирани са изследванията на Б. Пенев, В. Велчев, С. Русакиев, Р. Кунчева и др. относно идейните внушения и трансформации, а също и лексикалните особености на превода на текстове, включени в учебниците и периодиката. Статистиката потвърди възприемането на преводаческото дело на П. Р. Славейков като явление в културния живот на Възраждането. Близко половината от преведените руски творби са негово дело, като преводаческият му интерес се проявява към по-голяма част от превежданите за времето си автори. Сред преводачите се открояват още Д. Енчев, Л. Каравелов, С. Изворски и др. Интерес представлява преводът на Е. Мутева „Райна, българска царкиня”, в който е постигната художествена изразителност на базата на развитието на българския език.

Руските текстове са предназначени за деца от различни възрасти, но с най-голяма плътност те се приближават към горната ученическа граница. Побългаряването затруднява разграничаването на чуждото, но се налага поради общокултурни, социални и политически национални фактори и в известна степен е свързано с възпитаването на литературен вкус. Преводачът се налага като авторитет. Масовият читател възприема руския текст и руския писател чрез преводача. Ученикът е основното действащо лице в акта на четенето и усвояването на руските художествени образци през периода. Той е възприемател с по-широка култура и познания, които по-нататък във времето ще бъдат надграждани и задълбочавани.

1.3. Втори период - от Освобождението до Първата световна война (1878-1914) (с. 65-115)

След Освобождението на България от турско робство през 1878 г. страната ни навлиза в нов, важен период от своето развитие в политическия, стопанския и културен живот, който се характеризира с нови събития и процеси във вътрешното развитие, а така също и в международните отношения и връзки. Културното сближаване между България и Русия приема нови конкретни форми на сътрудничество и контакти. За периода са характерни сложни политически събития, включително и временно прекъсване на дипломатическите отношения с Русия. Независимо от политическата конюнктура, обаче, руската класика заема водещо място в преводните издания.

В периода 1878 – 1914 в България са издадени голям брой читанки и христоматии. Значимото присъствие на руски класици в христоматиите е обусловено от обществено-политическите условия в страната и тенденциите в развитието на образователното дело. Отсъствието на руски текстове в читанките и появата и нарастването на броя им за по-горните класове се обяснява с възрастовите особености на учениците и засилването на образователните спрямо възпитателните цели.

Следвайки линията на проучване, са подбрани 10 източника – 3 читанки и 7 христоматии. Изборът на по-голям брой христоматии – 70%, е продиктуван от факта, че те са предназначени за ученици в класните училища и гимназиите, т. е. за по-горна възраст. А именно там, според образователните цели на българското училище, се появяват преводните текстове, включително и руските.

В изследваните по-подробно седем христоматии, издадени през периода, най-голям брой са руските текстове в “Българска христоматия или сборник от избрани образци по всички родове съчинения за в класовете на градските училища и на реалните гимназии” на Иван Вазов и Константин Величков, а най-голям е техният относителен дял в “Христоматия за III клас” на Иван Дорев. Видните руски класици Пушкин, Лермонтов, Тургенев, Толстой са с най-голям брой творби в изследваните издания. Застъпени са и писатели, които не се причисляват от съвременната литературна наука към класиците, но чиито произведения са знакови за разглеждания период. “Българската христоматия” на Иван Вазов и Константин Величков се откроява не само като училищно пособие, а и като учебник за всички времена и възрасти. Статистическата обработка на данни показва много голяма корелационна зависимост по отношение на предпочитаните руски класици, което е доказателство за сходни литературни модели.

В христоматиите, обект на изследване в периода 1878 – 1914 г., съществуват голям брой преводни четива не само от руски, но и от други езици. Процентното

съотношение е в полза на руските текстове. Между относителния дял на руските текстове спрямо общия текстови корпус и спрямо чуждите текстове се установи слаба корелационна зависимост.

Съставители на българските христоматии и читанки са будни, образовани, обществено ангажирани личности, радатели на българското, които си поставят за цел да включат в книгите си най-доброто от световната литература (включително и от руската класика) в идеен и възпитателен аспект. Голяма част от тях изповядват русофилски идеи.

Христоматийният материал чрез количественото, жанровото и тематичното си многообразие създава условия за по-интензивно проникване на руската литература от XIX век в България, като включените произведения се вписват и в хронологичното развитие на руската литература.

Необходимо е да се отбележи, че все още е рано и дори рисковано да се класифицира като „детска” всяка една от разгледаните творби. От друга страна включването ѝ в учебните пособия в известен смисъл ни дава това право. В периодичния печат руските творби и автори се появяват главно в изданията за възрастни: въпреки развитието на детската периодика, на преводните творби се отделя малко място. Повече внимание заслужава списание „Светулка”, където до голяма степен се формира основният корпус на българската детска литература през първата половина на XX век. Там бяха открити и преводи на предназначени за деца произведения на Чехов, Пушкин, Толстой. Освен с присъствие в учебната книжнина и периодичния печат, руските класици се появяват и в отделни издания. Така например са известни две издания на „Приказка за умрялата царска дъщеря и за седемте юнаци”. Прев. за деца от III и IV отд. (Д. Тончев. Силистра, печ. П. А-в, 1891. 15 с. 2. изд. 1898). Показателно е, че е посочена възрастта на адресата.

По отношение на особеностите на превода са проследени примери, отразяващи становищата на редица български литературоведи, които показват тънка граница между побългаряването и точния превод. Въпреки някои слабости, дължащи се най-вече на развитието на българския език през даден исторически момент, по-голяма част от преводите, поместени в читанките, са много добри. Те се характеризират с вярно пресъздаване на оригинала и сполучливи решения. В общи линии се зачита авторството при пресъздаване на руската творба; забелязва се стремеж към избягване на побългаряването. В голяма част от преводните четива не е посочен преводач.

Статистическата обработка на данните относно присъствието на руската класическа литература в България показва значителна корелационна зависимост между подбора на автори и текстове в христоматиите и интереса на българската критика. Това е доказателство, че вижданията на съставителите на учебници, преводачите и критиците са в една и съща посока. От друга страна, на базата на данни от М. Николова за книгоиздаването в България (1878-1912 г.) са изследвани и сравнени зависимостите спрямо връзките: общ брой/ руски; чужди/ руски; общ брой/ чужди четива. В книгоиздаването се забелязва голяма корелационна зависимост и при трите вида връзки, докато в христоматиите корелационната зависимост е значителна по отношение на руските четива спрямо общия брой, умерена – по отношение на общ брой-чужди и слабо проявена в съотношението чужди-руски. Това би могло да се обясни с различията в спецификата на учебната книжнина и книгоиздаването. Ранжирането и сравнението за обобщените данни за руските класици в книгоиздаването (от същата авторка) и от изследваните читанки и христоматии през периода показват отсъствие на корелационна зависимост. Това се обяснява с факта, че каталозите са съставяни според вкуса на възрастния читател и книжарите са имали предвид възможностите за продажба.

1.4. Трети период – между двете световни войни (1914-1939) (с. 115-142)

Третиият период е белязан със сложни политически и икономически ситуации. От друга страна това е време на разцвет на българската литература. През 30-те години се наблюдава възход и на детската литература в България. Нещо повече: за пръв път държавата осъзнава необходимостта от тази литература. В популяризирането на произведения за деца, включително и преводни, се включват голям брой изтъкнати писатели и издатели; издаваните книги стигат до детето-читател.

В общи линии през третия период преводните руски творби в христоматиите са по-малко като обем. Тенденцията на намаляване на руските четива се проявява и по отношение на годината на издаване и на класа, за който е предназначена христоматията или читанката. Статистическата обработка на данни и изследваните корелационни зависимости показват, че броят на преведените руски текстове намалява към горната граница на разглеждания период. Също така при по-долните класове процентът на руските текстове е по-малък, но се забелязват и отклонения.

В периода 1914 – 1939 г. учебната книжнина се налага като основен рецепционен фактор. Анализирани са една читанка и шест христоматии. В христоматиите са включени произведения на големите руски класици Пушкин,

Лермонтов, Толстой, Тургенев. Появяват се нови имена: Никитин, Фет, Полонски, Тютчев, Балмонт. Най-голям брой творби в изследваните издания принадлежат на Л. Толстой, Лермонтов и К. Балмонт. Наблюдава се голямо многообразие от руски автори – общо 19 на брой в разглежданите христоматии.

От направения преглед на авторите и съдържанието на творбите се стига до извода, че съставителите на читанки и христоматии (будни българи, учители, революционери) проявяват добър вкус и отговорност при избора на текстове. В идейно отношение те се ориентират все повече към дидактичната проблематика и възпитаването на естетически вкус. Присъства и религиозната тематика, появяват се и модерни за времето си поетични образци. Продължава включването на автори, свързани с българската история.

Съотношението на проза и поезия е 55.26% към 44.74% в полза на поезията. Малката разлика показва едно сравнително равномерно разпределение между двата основни жанра. Наблюдава се леко завишение спрямо II период в полза на поезията (за сравнение 51.65% за III период, срещу 48.35% за II период).

В христоматиите, обект на изследване в периода 1914 – 1939 г., съществуват голям брой преводни произведения и от други езици. Процентното съотношение е в полза на руските текстове. Между относителния дял на руските текстове спрямо общия текстови корпус и спрямо чуждите текстове се проявява голяма корелационна зависимост. Иначе казано, в системата на проникващите чужди художествени литератури в България руската литература заема първостепенно място.

През този период преводачите в разглежданите христоматии са по-малко, но повечето от тях фигурират и в христоматиите от II период. Запазва се тенденцията те да са писатели и литературни дейци. Може да се констатира, че до голяма степен изборът на българските преводачи е съобразен с тяхното оригинално творчество. От друга страна, досегът с руските творци слага отпечатък върху по-късните им творби.

Натъкнахме се на преводни четива, които е трудно да се идентифицират, тъй като не е посочен автор. Също така, голям е процентът на четивата, за които не е отбелязан преводач. Всичко това затруднява изследването на руската литература за деца в България като цяло.

Вторият акцент отново е поставен върху периодиката в България. Появилите се детски списания през втория период продължават възходящото си развитие. С оглед на особено значимата роля на сп. „Светулка”, в процеса на работа са изследвани

публикациите в изданията от 1914-1915 г. Установено е присъствие на Л. Н. Толстой и Ф. И. Тютчев.

По отношение на превода и през този период продължава традицията за изключително добри преводи, предназначени за деца.. Направените кратки анализи на особеностите на превода на седем текста показват близко съответствие с оригинала и умение за предаване на авторовите послания на детето-читател.

За периода е характерна динамична литературно-критична рецепция, която си поставя и образователни цели. Изследвано е и изключително голямото присъствие на рецензии за руски автори и творби в периодичния печат.

Налице е стремеж на българските писатели, преводачи и издатели да предоставят на малкия читател - едновременно с творбите на процъфтяващата българска детска литература - и произведенията на руските автори. Подчертана е ролята на издателства като „Хемус”, „Игнатов”, „Наша родина” (Плевен) и др. в популяризирането на руската литература за деца, които на страниците на своите библиотеки и сборници се насочват главно към приказките на Пушкин.

Характерно за периода е постепенното изменение на параметрите на рецепцията. Докато през втория период учебната книжнина е основният канал, по който произведенията на руските класици достигат до детето-читател, то през третия период се наблюдава засилване на ролята на детския периодичен печат и изместването на акцента към отделните издания. Появяват се сборници, където са обособени произведения за деца.

Основният извод за този период е, че руската литература за деца намира своя читател. Честотата, с която се появяват руските автори и творби расте, а това е признак за масовизиране. Нараства и интересът на българското дете към периодиката и книгата.

1.5. Четвърти период – от началото на Втората световна война до 9. IX. 1944 г. (1939-1944) (с. 142-155)

В навечерието и по време на Втората световна война се внасят промени в учебните програми с цел усилване на възпитанието в патриотичен дух. Това оказва пряко влияние върху художествените текстове, включени в българските учебници.

Обект на анализ са 9 учебни помагала – 4 читанки и 5 христоматии, издадени в годините от 1940 до 1943 г. включително. За пръв път в българските читанки и христоматии отсъстват руски автори. Това е закономерност, продиктувана от политическата обстановка и директивите на Министерството на народното

просвещение, свързани с промени в учебните програми. Ето защо христоматиите са запълнени изцяло с български автори. Тази тенденция слага отпечатък и върху периодичния печат. Проучването на детските издания „Светулка“, „Детска радост“, „Детски живот“ през посочения период не доведе до откриване в тях на руски автори от XIX век и техни творби. Единичните случаи на „промъкване“ на Крилов и Лермонтов без назовано авторство е факт, който се обяснява с корелацията „чуждо-свое“.

По отношение на преводите периодът не може да се отдели от предишния. Преводачите са почти същите – бележити български писатели и утвърдени в миналото преводачи. Запазва се тенденцията за по-добри преводи и за стремеж към усъвършенстването им. Преводачите постигат жив и естествен език, въпреки някои спорни моменти в областта на фразеологията. Те се стремят да проникнат в детската психика и да възпроизведат в преводния език възприятията на децата за природните явления и персонажите. Някои български преводачи преразказват руските творби, като вмъкват приказни клишета.

През четвъртия период публикуването на руска детска литература напуска областта на учебното дело и се пренася почти изцяло в издателското поле на отделни произведения и събрани съчинения на големите руски класици. Продължава появата на второ, трето и последващи издания на основното, датирано от третия, дори и от втория период. Въпреки това слабото присъствие в учебната книжнина и периодичния печат на руска литература за деца, определено затрудняват достигането ѝ до основния интересуваш ни възприемател – ученика. Да не говорим за гладните военни години, през които закупуването на детска книжка е непосилно за повечето български родители. И все пак, макар и малка част от българските деца имат възможност да се запознаят с отделни качествени издания на големите руски класици.

1.6. Пети период – период на социализма (1944-1989) (с. 155-179)

Направената кратка характеристика на периода показва наличие на идейно-политически промени, които обуславят коренно различните параметри на присъствието на руската литература в България. Имено това е една от причините, която провокира анализите на процесите и през този период, с риск за неспазване на изискването за историчност.

На първо място, акцентът е поставен отново върху учебната книжнина. Разгледани са шест читанки и две христоматии, издавани от 1945 до 1984 г. Подборът е продиктуван от желанието ни за сравнително равномерно покриване на периода с оглед на различните видове училища (прогимназия, общообразователно училище, ЕСПУ).

Привлечени са и други христоматии и читанки, посочени в изворовия материал, въпреки отсъствието в повечето от тях на руски автори от XIX век.

От 1950 г. до края на периода учебниците се издават от издателство “Народна просвета”. Обикновено читанките и христоматиите са съставяни от колективи. Голяма част от съставителите са учители и известни детски писатели, като например Лъчезар Станчев и Асен Босев. Много данни относно разгледаните читанки и христоматии са обработени статистически и визират отделни автори (и заглавия), съставители и преводачи.

В тематично отношение са избрани главно дидактични творби с възпитателна цел. Любимата на съставителите на учебници приказка на Толстой, порицаваща пиянството - „Най-малкото дяволче”, се среща в три от христоматиите. Л. Н. Толстой присъства и с кратките разказчета за бащината любов („Скок”), за родителските поучения („Как вълците учат малките си”), за поуката, че не трябва да се вярва на външния вид („Страшният звяр”); с баснята за честността („Селянинът и водния цар”).

Повече място е отделено на К. Д. Ушински, което, вероятно, е свързано с обявяването му за съветски педагог. Той е представен с кратки поучителни разкази от дидактическата проза. В сравнение с предишните два периода, през V период естетическата линия до голяма степен отстъпва място на оголения дидактизъм. По разбираеми причини отсъства и литературата, свързана с общия Православен модел на нравствено-религиозни ценности.

В жанрово отношение прозата има изключителен приоритет. Поезията е представена само в басните на Крилов. Като цяло броят на руските класици и техните творби значително намалява. Налагат се руските писатели от епохата на социализма.

Особеното в периода е, че не е посочена националната принадлежност на чуждите автори и преводачите изобщо не са отбелязани. Това до голяма степен затруднява атрибуирането на руските текстове от XIX век.

С оглед на съществуването през периода на училища със засилено изучаване на руски език, са разгледани и три руски учебника, включени в програмите на тези училища. Систематизираните данни показват близки съответствия по отношение на басните на Крилов, „Бежина лъка” на Тургенев, „Ванка” на Чехов.

Учениците от т. нар. руски училища имат възможност за цялостно и качествено възприемане на руската класика от XIX век и то в оригинал. Разбира се, става въпрос за сравнително малък брой деца. Не само те, но и учениците от масовите училища се срещат с руската класическа литература в оригинал както в редовните

часове по руски език с достатъчно голям хорариум, така също и чрез периодичния печат.

Вторият момент на изследване (периодичният печат) показва епизодично присъствие на руска литература за деца от XIX век – за сметка на творбите от съветския период. Проучването на детски вестници и списания като „Детска радост”, „Септемврийче”, „Славейче”, „Дружинка”, „Пламъче” и др., в общи линии доказват наличието на единични произведения на Крилов, Толстой и Пушкин. Масовото присъствие на детска периодика в оригинал насочи проучванията и към някои руски детски списания, които достигат в оригинал и до българското дете. И там присъствието на руски класици от XIX век е свързано главно с техни годишнини, а акцентът се поставя върху съветските автори.

Преводите през периода в голямата си част са дело на преводачи от предишните периоди – въпреки появата и на нови преводи. Те продължават своята възходяща линия, което се обуславя от развитието на българския език и навлизането на нови, модерни концепции в теорията на превода. Разгледаните три произведения („Приказка за цар Салтан” от Пушкин, прев. Т. Харманджиев; „Врабче” от Тургенев, с непосочен преводач и „Сигнал” от В. М. Гаршин, прев. К. Константинов) отразяват такива постижения на преводаческото изкуство като жив и достъпен, изчистен от русизми език, добра смислова близост с оригинала, свобода в описанието, стегната фраза, игрив стих и т.н.

В главата е обърнато внимание и на издателствата през периода. Изнесените факти за продукцията на издателства „Народна младеж”, „Изкуство”, „Народна просвета”, „Народна култура” и др. убедително доказват голямата им роля при популяризирането на руската класическа литература за деца.

Интересът към руската класика е най-активен от страна на литературната критика. Изучаването на цялостното творчество на Пушкин, Лермонтов, Толстой Тургенев, Некрасов, Гогол, Чехов от различни ъгли е дело на редица български литературоведи и критици. Що се отнася до детето-възприемател, то не е съвсем откъснато от класическата руска литература за деца. Наистина, тя все по-рядко се появява в учебниците и периодиката за сметка на идейно обременената съветска литература, но съществуват прекрасни детски издания, чрез които малкият читател може да се докосне до класическите текстове. За това спомагат и богатите фондове на училищните, читалищните и градските библиотеки с детски отдели към тях.

Проучването на възприемателския интерес ни позволи да открием още един много важен канал на рецепцията, а именно, детските театри. Статистическата обработка се опира на разделянето на периода на подпериоди, което показва пикови стойности на присъствие на драматизации по творби на руски класици между 1970 и 1979 г.

За периода фактите сочат следното. Българо-съветските културни взаимоотношения довеждат до някои съществени промени в присъствието на много от произведенията на руските класици. Значително е по-широк достъпът до произведенията им в оригинал, които се закупуват както от библиотеките, така и от частни лица. Руският език, който не престава да се изучава в България, през този период навлиза широко в учебния процес и създава много по-големи възможности с оглед рецепцията на руските текстове от българските ученици. Периодът е върхов по отношение на обема на многотомните издания на големите руски класици.

1.7. Шести период – период на демократичните промени (след 1989) (с. 179-197)

Периодът се характеризира с динамично развитие на обществения и културен живот в България. Налице са редица процеси, които водят до необмислени постъпки и обобщения. На тази основа често се отрича всичко руско, а западната култура се фетишизира. Преходът към пазарна икономика и съпътстващата го икономическа криза влияят негативно върху книгоиздателствата и периодиката. Оказва се, че образованието и културата, още повече детската литература не са сред приоритетите на държавното управление. Обществото ни като цяло отбягва сериозното изкуство. Параметрите на този, шести период не могат за момента да бъдат докрай изяснени, главно, поради липсата на историческа дистанция. Въпреки това, изследването бе проведено по обичайната схема, която позволи да се очертае актуалното състояние на процесите на проникване и възприемане на руската литература за деца от XIX век.

На първо място е разгледана учебната литература. За проучване са избрани шест учебника, издадени в периода от 1990 до 2001 г. Обект на изследване са две читанки и четири христоматии за класовете от I до IV. Свиването на рецепционния диапазон е свързано с виждането, че е необходима концентрация по отношение на съвременността в тази група, чиито потребности най-добре кореспондират с текстовете, където започват процесите на рецепцията, или за които те са най-характерни.

Изследването показва присъствие само на трима руски класици - Пушкин, Л. Толстой, Крилов. Жанровете са сведени само до два - басня и приказка. Открити бяха руски преводни произведения в едно учебно помагало от 1994 г. Това ни позволи да констатираме, че като цяло проникването на руски текстове в учебния корпус е силно занижено. За съжаление, тенденцията е към пълно изчезване на руските автори. Доказателство може да се потърси и в разгледаните учебни програми за 2012/2013 г., в които не фигурират руски класици – обстоятелство, което безспорно се отразява върху съставянето на читанките и христоматиите.

Подобна е картината и в периодичния печат, където се наблюдава значителен спад в присъствието на руски класици. Рецепцията е изключително затруднена и от тематиката на детските периодични издания, от изместването на традиционните ценности и т.н.

Що се отнася до публикуваните преводи, най-често те са от предишните периоди. Могат да се отбележат единични случаи на нови преводи, като например преводите на Л. Любенов и Г. Талев. Макар и малко на брой, те се характеризират с висок професионализъм и сериозни преводачески постижения. Налице е обаче едно, бихме казали, неуважение към преводача, тъй като и под малкото открити преводни руски творби от XIX век в учебната книжнина и периодика никъде не се посочва неговото име.

За съжаление все още в определени кръгове на обществото ни публикуването на руска литература се смята едва ли не за отстъпление от ценностите на демокрацията. Затова появата на Л. Н. Толстой в националното външно оценяване през 2013 г. създава надежда за перспективи в рецепционните процеси и възможност за проникване на руските класици и в учебната книжнина. Имайки предвид ролята на издателствата като проводник на руската литература от предишните периоди, бе проучена и книжната продукция на някои от тях, но без очаквания резултат. Данните от store.bg от разделите „Приказки” и „Детско-юношеска литература” от последните години показват, че от руските автори най-често се срещат А. С. Пушкин и И. А. Крилов. Открито бе единично присъствие на Л. Н. Толстой, А. П. Чехов и М. Ю. Лермонтов. Най-предпочитана от издателите е приказката на Пушкин „Рибарят и златната рибка”. Крилов най-често е включен заедно с български и чужди баснописци. Изводът е, че присъствието на руските класици в живота на българското дете е слабо.

Прегледът на театралните постановки на Столичния куклен театър също показва рязка тенденция на спад спрямо предишния период - само две от тях са свързани

с имената на руски класици от XIX век. Бяха проучени и дейностите на Руския културно-информационен център в София, в който децата, главно от столичните училища, чрез различни проекти могат да се докоснат до руската литература и култура.

Последното десетилетие на XIX век и началото на XX век могат да се определят като кризисни за рецепцията на руската литература за деца от XIX век в България. От една страна това се дължи на състоянието и на двете литератури към момента. Очертаните перипетии и препятствия насочват към търсене на ресурси за излизане от ситуацията в различни проекти, по които и сега се работи главно в училищата, в които се изучава руски език, и в дейностите, подпомагани от РКИЦ.

В заключение можем да кажем, че проучването на руската детска литература от XIX век в България през разгледаните шест периода, основаващо се на натрупване на факти от богат изворов материал, налага следните основни ИЗВОДИ:

1. Навлизането на руските автори и техните творби е тясно свързано с развитието на българо-руските литературни и културни отношения, развитието на българската литература като цяло и на детската литература в частност. С това се обяснява и най-плътното присъствие на руски класици в учебната книжнина и периодичния печат в периода след Освобождението. Детската литература в България се оформя в периода между двете световни войни. Българските детски писатели се учат от големите руски класици и популяризират техните произведения. След скъсването на дипломатическите отношения с Русия по време на Втората световна война рецепцията бележи значителен спад. В учебниците преобладават български автори, руските отсъстват. Социалистическият курс на развитие оттласква рецепцията в друга посока, а именно, към авторите от съветската епоха. Все пак периодът се характеризира с мащабна издателска дейност, при което и руската класика, както в преводен вид, така и в оригинал, заема достойно място. Последният период, за жалост, е свързан с отричане на всичко руско, вследствие на което е много трудно да се открият текстове за деца на руските класици както в учебната книжнина, така и в периодичния печат и издателската продукция. За този рязък спад съдействат образователните програми и отчуждаването на детето от книгата въобще.

2. Обществено-политическите условия в страната и продиктуваните от тях тенденции в развитието на образователното дело определят степента на проникване на руската класика за деца в учебния корпус и периодиката. Изследваната честота на поява на руски автори и творби показва, че рецепционните процеси протичат неравномерно. В периодичния печат също се наблюдава спад в представянето на

руските автори и техните произведения, който по-обстойно е показан при стихотворенията на Тютчев.

3. Присъствието на руски автори на творби, функциониращи като детски, е най-плътно в учебния корпус. В анализиранияте 46 читанки и христоматии са открити имената на 39 автори, представени с 181 текста, от които 128 не се повтарят. Най-внушителна е групата на авторите, представени с малък брой четива – от 1 до 5. Авторите с най-голям брой на текстовете и с най-плътно присъствие в читанките са Пушкин, Л. Толстой, Крилов, Лермонтов, Тургенев, Ушински.

4. Съставители на българските христоматии и читанки са будни, образовани, обществено ангажирани личности, радатели на българското, които успяват да подберат най-доброто от световната литература (включително и от руската класика) в идеен и възпитателен аспект. Симбиозата учител – детски писател е най-силна по отношение на рецепцията на руската детска литература в учебната книжнина.

5. Рецепцията на руската литература за деца от XIX век преминава през различни етапи – от учебната книжнина като основен компонент към засилване на ролята на периодичния печат, на отделни издания и обособени томове детски произведения в цялостните издания на отделни автори. Навлизането на руските писатели чрез отделни издания измества доминиращата роля на учебната книжнина през трети период. Особена интензивност на издания, в т.ч. и многотомни, се наблюдава през втората половина на пети период. През последния, шести период, издаването на руски класици рязко спада. С най-постоянна плътност през периодите е критичната рецепция.

6. Най-широк тематичен обхват на класическите руски произведения се наблюдава през втори и трети период. През последните периоди се осъществява своеобразно връщане към дидактичната литература. Това е определен минус предвид естетическото въздействие на художественото наследство на руските писатели. От друга страна, избраните четива са насочени към по-ниските възрастови групи, като се наблюдава отсяване на „не детската” литература. Има снижаване на възрастовата граница на детето-възприемател, а оттам произтича и свиването на рецепционния диапазон през последните периоди по отношение на анализиранияте читанки и христоматии. Впрочем, не трябва да се забравя и обстоятелството, че в днешно време децата имат по-голям достъп до информация и по-рано достигат до интелектуална зрелост.

7. Наблюденията показват наличието на процеси на трансформиране на литературата за възрастни в литература за деца. Тази трансформация е поредно потвърждение на тезата, че класическото произведение винаги има своя читател, че се чете по-различен начин в различен контекст, но и че винаги е актуално. Например, поемата „Руслан и Людмила” не е писана за деца: напротив, тя е шокирала съвременниците с еротизма си. Друг е въпросът, че встъплението е *присвоено* от литературата за деца. Пушкиновите приказки също не са писани за малките читатели – редица изследователи виждат в тях закодирани с оглед на цензурата послания. По този начин, обаче, се разширява корпусът на детската литература, която притегля произведения, писани за възрастни.

8. В жанрово отношение се наблюдава изместване от поезия към проза. Докато през втори и трети период поезията има превес, през пети и шести период предпочитанията са определено към прозата, като поезията е представена единствено от басните на Крилов. Богатото жанрово многообразие от първите периоди е значително снижено – през шести период се срещат единствено басни и приказки. Въпреки жанровите трансформации, текстовете функционират като художествени и дидактични във възприемащата литература.

9. В процеса на изследване установихме, че създаваните специално за деца произведения от XIX в. на В. Одоевски, А. Погорелски и др. не стигат до българската детска публика. Те не са познати на масовия читател и днес. Това е интересен момент, като се вземе предвид, че понякога рецепцията започва не от класиците, а от писатели от т. нар. втори ешелон. Причините за това са потърсени в желанието на преводачи, редактори и др. да приобщят децата към класиката, към високите образци от една страна, а от друга – в предположението, че посредниците в рецепцията просто не познават тези автори, защото самите те са *читатели*, а не изследователи на руската литература. Иначе казано, преводачът е този, който санкционира или пренасочва текстовете от една възрастова категория към друга и донякъде формира тази част от корпуса на литературата за деца. Може би точно присъствието на преводните текстове в някаква степен размива термина и налага включването на *недетски* текстове.

10. Задълбочава се тенденцията за непосочване на преводачите в читанките и христоматиите, като през последните периоди изцяло липсва подобен маркер. Това, безспорно, е едно неуважение към преводаческия труд. За повече от половината руски автори (53.84%), появяващи се в читанките и христоматиите, не е отбелязан преводач

за нито една от техните творби. Това важи и за авторите със значително присъствие в учебниците.

11. Положителен момент е възможността за възприемане на руската литература за деца в оригинал през почти всички периоди, което позволява проникването на голям брой автори със значителен обем на техните произведения. Особено благодатни за рецепцията са широкото разпространение на руските детски периодични списания и наличието на специализирани училища с преподаване на руски език през петия период.

12. За всички периоди е характерно отсъствието на маркер за отделни творби и приписването на авторство, което затруднява идентификацията.

Глава втора. Аспекти на рецепцията на руски класици в България (с. 198-245)

Тази глава е посветена не изобщо на рецепцията на руски класици в България (това е обширен въпрос, който сам по себе си е обект на самостоятелно научно изследване), а само на онези, които са трайно предпочитани от страна на няколко поколения преводачи и съставители в създаваните в България учебна книжнина и специализирани издания за деца. Статистиката от изследванията откри три руски писатели: А. И. Крилов, А. С. Пушкин и Л. Н. Толстой. Изборът е съобразен и с желанието за поглед върху нещата от различни ъгли, например: въздействаща сила на писателя, тематика и жанр на произведенията, етапи и канали на рецепцията и т.н.

2.1. Басните на Иван Крилов (с. 198-222)

Общоприето становище е, че Крилов е писал своите басни не за децата – това се вижда от ясно изразения политически характер на неговото творчество. От друга страна трябва да припомним факта, че той се е занимавал с обучението на децата на княз Голицин. Независимо от адресата обаче, благодарение на ясения език и високохудожествената образност, басните му лесно се възприемат и помнят от малките читатели.

Басните на Крилов оказват голямо влияние върху развитието на детската литература, веднага намират път към сърцето на младия читател. От тях могат да се извлекат множество полезни уроци: за разумната предпазливост, за отчитането на обстоятелствата, за дружбата и единомислието в общата работа, за уважението към труда. Дидактизмът и поучителността са присъщи на всички басни, което произтича от

особеностите на този литературен жанр. Затова басните на Крилов играят важна роля при възпитаването на нравствени качества у детето, като разобличават широк спектър от пороци – мързел, невежество, глупост, самохвалство, лъжа, двуличие, завист. Посочени са примери за басни, в които детето не само получава информация за пороците, но се учи да ги избягва – благодарение на силата на внушението на Крилов. Понякога поуките са дело на преводачите – те се добавят, изменят, съобразяват с националния дух на приемащата литература. В това отношение е направена съпоставка на поуките от басните с народната мъдрост.

В края на XVIII и в началото на XIX в. басните са включени в сборници за деца като дидактически произведения с традиционно откровено-моралистични поучения. В България те достигат главно чрез христоматиите. Илюстрирано е присъствието на басните на Крилов в „Руската христоматия за деца” на Галахов. Проучванията показват, че преводите на тези басни често се срещат и в българските учебници, и в периодиката.

Творчеството на Крилов битува дълго и активно в България. Това се обуславя от национално-просветителските и социално-политическите задачи на времето, а също и от общовъзпитателните задачи. Басните на Крилов по неоспорим начин отговарят на тези задачи и това обяснява широкото им навлизане в учебната книжнина в България още по време на Възраждането. Близо 1/8 от произведенията на руския баснописец се срещат в българските учебници. В разгледаните учебници фигурират 25 от басните на Крилов, а общият им брой е 55.

Най-плътно басните присъстват в учебната книжнина през втория период. Следващият пик, който бележи сравнително по-малък брой басни от втория, е пети период. Най-тревожното е осезаемата тенденция за намаляване през шестия период, както по отношение на броя на басните, така и спрямо маркирането им с името на автора. В много от случаите (през всичките периоди) авторството е приписвано – главно на П. Р. Славейков, а също така и на Иван Вазов.

П. Р. Славейков се оказва отличен ученик на Крилов. Овладейл естетическите закони на баснята, той умело подбира теми, разработва баснения сюжет с оригинални хрумвания, подчинява баснените поуки на българската действителност, постига много добри резултати при алегоричната типизация на образите, проявява голямо езиково майсторство при подбора на изразните средства. В дисертацията с конкретни примери са посочени някои от особеностите в преводите на П. Р. Славейков.

Изчисленият коефициент на Спирман показва много голяма корелационна зависимост по отношение на честотата на басните на Крилов и тези, след които е посочено името на П. Р. Славейков като автор. Това е доказателство, че в рецепционния модел се наблюдава сливане и замяна по линията автор – преводач. В много случаи името на Славейков представлява своеобразен маркер за басните на Крилов. Чрез примери е показано влиянието на Крилов върху преводача Славейков, както и самобитността на творчеството на българския автор.

От направения преглед на някои от преводите става ясно, че преводачите на Крилов в общи линии се придържат към баснения сюжет. В отделни случаи се наблюдава пренасочване или обобщаване на поуката, промяна на имената и дори и на жанра. Най-голямо е многообразието при лексико-стиловото предаване на диалога и ритмично-римното пресъздаване на оригинала. Проследени са мненията на редица литературоведи за преводите на произведения на Крилов. Особеностите на преводите са систематизирани в таблица. Изследвано е присъствието на Крилов и на съвременния български книжен пазар, и в детските отдели на библиотеките.

Не едно българско поколение се е възпитавало от басните на Крилов. За съжаление, трудно е да се направи този извод за съвременното поколение. Било поради отчуждението от книгата, отричането на руското, необмислените учебни програми, „модерните” издателства или недостатъчната грижа на родители и общество, рецепцията на Крилов в България все повече затихва. А това наистина е жалко, защото рефлектира негативно върху възпитанието на децата и върху изграждането на морални ценности при подрастващите.

2.2. Приказките на Пушкин в България (с. 222-233)

Творчеството на Александър Сергеевич Пушкин оказва голямо влияние върху по-нататъшното развитие на детската литература както в Русия, така и в световен мащаб. Този безспорен факт се потвърди и от нашите проучвания за различните периоди. Най-близки до децата са приказките на Пушкин, затова е разгледана по-подробно тяхната рецепция в България.

Проследени са достойнствата на вълшебните приказки на Пушкин и влиянието им върху българското дете. В таблица, в хронологичен ред са систематизирани по-важните издания на преводите на петте известни Пушкинови приказки (“Сказка о рыбаке и рыбке”; “Сказка о мёртвой царевне, и о семи богатырях”; “Сказка о царе Салтане, о сыне его славном и могучем богатыре князе Гвидоне Салтановиче и о

прекрасной царевне Лебеди”; “Сказка о золотом петушке”; “Сказка о попе и о работнике его Балде”; включена е и недовършената “Сказка о медведихе”).

С оглед проникването и възприемането на приказките на Пушкин, несъмнено, голяма роля играят преводачите П. Р. Славейков, Д. Тончев, Ран Босилек, Др. Попов, Ст. Дринов, Р. Делов, Елин Пелин, П. Горянски, Л. Стоянов, М. Грубешлиева, Т. Харманджиев, Мл. Исаев, А. Миланов, Ив. Пауновски. От особено значение за възприемането на приказката от детето е интерпретацията на превода. Проследени са някои особености на превода въз основа на изследванията на А. Вачева. Обърнато е внимание и на калиграфското оформление на изданията на приказките на Пушкин в България и на приноса на техните илюстратори.

Важна роля за възприемането от българското дете на приказките на Пушкин има драматизацията. Жанрът “театрално произведение за деца” неизменно води до затруднения относно верността на оригинала. Въпреки всичко, това е много важен рецепционен канал, предназначен за най-малките. Той дава възможност не само за театрални постановки, но също така и за училищни и други детски представления.

Приказките на Пушкин отвеждат към дълбоки философски проблеми за света и човека, за неговото достойнство, за неговия космос и духовен свят, за божествената и дяволска красота, за човешкия промисъл и за Божията Промисъл, за прехода от бита към битието – въпроси, които са решени в духа на Православието. Едва ли детето размишлява върху тях, но то се потапя в атмосфера, благодатна за изграждането на ценности и норми. Приказките на Пушкин са близки на читателите от всички възрасти. Те функционират широко в учебната книжнина и периодичния печат; влизат в репертоарите на детските куклени театри; родителите, бабите и дядовците обичат да ги четат и преразказват на своите деца и внуци. А това е доказателство както за плътната рецепция на приказките на Пушкин в България, така е и залог, че те – със своето съдържание и художествени достойнства, ще бъдат любими на още много поколения читатели.

2.3. Етапи в рецепцията на творчеството за деца на Лев Николаевич Толстой (с. 234-245)

В тази подточка на втора глава се разглеждат етапите на рецепцията на творчеството за деца на Л. Н. Толстой. От последните две десетилетия на XIX век до края на 80-те години на XX век се открояват следните четири етапа:

1. Учебнически етап – битуване предимно в учебната книжнина.

2. Поява на отделни самостоятелни издания, оформени като отделни книги.
3. Широко разпространение в детско-юношеската периодика.
4. Поява на сборници и поредица от томове, където са обособени произведенията на Толстой за деца.

Първият етап съвпада хронологически с последните две десетилетия на XIX век. Творчеството на Толстой за деца се появява в България почти едновременно с произведенията му за възрастни. Закономерен е фактът, че първи обръщат внимание върху творбите му за най-малките съставителите на читанки за първоначалните отделения. Обикновено в читанките не се посочват преводачът (в повечето случаи преводът е дело на авторите на читанките) и дори авторът на оригинала. От друга страна, поради честата преработка и препечатването на преводния текст, оригиналът търпи съществена промяна. Посочените причини извънредно затрудняват идентификацията на произведенията на Толстой в учебната книжнина на този етап.

Най-добра представителност на произведенията на Лев Толстой за деца осигуряват учебниците на Годор Влайков. Само в четири негови учебника са включени 34 творби на руския писател. При подбора за четива от читанките съставителят се ръководи от философията на Толстой, от възгледите му за възпитанието чрез принципите на доброто, естественото и искреността. Влайков си позволява да промени заглавията на някои творби. Но това е направено с дидактическа цел и за улесняване на възприемането на произведенията от децата.

Вторият етап се свързва с разпространението на отделни произведения и обхваща първите две десетилетия на XX век. Обикновено се следва линията “отделна книга – отделна творба”. Пример в това отношение е издаването на “Приказка за Иван Ахмака”, претърпяла редица преиздания (1908, 1910, 1919, 1921, 1924 и т. н.). Жанровото многообразие на творчеството на Л. Толстой е представено от народни приказки и басни (“С какво живеят хората, 1905; “Човек без сърце”, 1908), легенди („Четиридесет години”, 1905) и разкази (“Трима синове”, 1910).

Третият етап обхваща периода от началото на третото десетилетие до средата на миналия век. За него е характерно навлизането на творчеството на Толстой в детско-юношеския периодичен печат. В съдържателно отношение това са приказки, разкази и басни. Издателствата, които публикуват произведения на Толстой, са представени от цялата гама на съществуващите по това време периодични издания: казионни и пролетарски издания като “Светлина”; столични издания – “Картинна галерия за деца и юноши”; провинциални вестници и списания – “Детинска почивка” (Силистра, Лом);

“Младежко четиво” (Калофер); православни издания – “Християнче”; протестантски издания – “Детски другар”; издания на толстоистки вегетариански центрове – “Въздържателче”, “Трезво дете”; неутрални към идеите на Толстой издания.

Четвъртият етап от рецепцията на произведенията на Толстой за деца в България обхваща периода от 50-те до 80-те години на ХХ век. Тогава се издават сборници с избрани творби на Лев Толстой за най-малките или пък такива творби се включват като отделен том в многотомни съчинения. Най-важното за този период е многотомното издание от 1956 – 1957 г., където в том десети с общ преводач Георги Жечев са обособени приказки и разкази за деца от Толстой. Този том включва приказки и разкази от “Нова азбука” и от четирите на брой “Руски книги за четене”. Периодът се характеризира и с издаването на сборници с детски произведения.

Преводачите на Лев Толстой, включително и на творбите му за деца, главно от втория и третия период, са привърженици и дейци на толстоисткото движение. В този аспект е разгледано делото на някои преводачи – толстоисти. Обърнато е внимание и на професионални писатели и преводачи – посредници на творбите и популяризатори на възгледите на Толстой. Разгледано е влиянието на писателя върху някои от големите български писатели, а също така са проследени отзивите в критиката.

Разпространението на произведенията на Лев Толстой у нас е литературен и културен факт, който присъства повече от век. Той заема достойно място в световната рецепция на неговите творби.

Създаваната за деца литературна руска класика (Погорелски, Одоевски, Мамин-Сибиряк и др.) не е позната на българските деца – както от ХІХ век, така и от ХХ и ХХІ век. Тяхното място е заето от автори, които не са писали специално за деца. В едни случаи това е станало още в оригиналната литература, в други – трансформацията се е извършила във възприемащата литература. Впрочем, това е вторият равностоен корпус в литературната класика за деца – нито Жул Верн е писал за малките читатели, нито, по всяка вероятност, класицистът Шарл Перо е адресирал до тях литературната обработка на народните приказки. Това е важно да се открие, защото отсъствието на едно явление е не по-малко значимо за литературната наука от присъствието му. Да се надяваме, че на малките български читатели предстои да открият и тази част от руската литература за деца.

Глава трета. Проблеми на рецепцията (с. 246)

Трета глава тематизира избора на текст, превода, въпроса за неидентифицираните текстове, посредника и отчуждения от литературата възприемател. Проблемите (без последния) са коментирани в предходните глави, но обособяването им в тази част е направено с цел да се получи многоаспектна и системна картина. Много от коментираните проблеми не са разрешени и от този зрителен ъгъл трета глава набелязва перспективата за бъдещи изследвания.

3.1. Изборът на текст (с. 246-259)

Проблемът за избор на текст отваря широк кръг от въпроси, всеки от които има своето важно значение за рецепционния процес.

Изборът на текст или подборът е съобразен с пътя на детето-читател към руската класическа литература, с намеренията на автора, преводача и литературните вкусове на читателската среда. Той е съпроводен с напрежение и широк хоризонт на очакване. В най-общи линии при избора се проявяват различни фактори: тематика, източници, жанр, популярност на автора, естетическа и идейна насоченост, възприемателски вкус. Тук се включват и предпочитанията на преводача, като в нашия случай е обърнато особено внимание и на изискванията към творчеството за деца.

По отношение на подбора са посочени най-често използваните източници на оригинални руски текстове, като по-подробно са проследени текстовете в Христоматията и Руската христоматия за деца на Галахов и Христоматията на Гербел. Установено е близко съответствие с публикуваните в българските учебници и периодика автори и произведения.

На второ място е разгледан изборът като резултат от задачите на епохата. Обърнато е внимание на текстовете, свързани с историческото минало на България.

Следващ момент е разглеждането на проблемно-тематичните и съдържателни аспекти на четивото. Проследена е тематиката при 12 автори.

Обърнато е внимание на вкусовете на читателската публика, потърсена е връзката с развитието на образованието и литературата в България. Открити са критериите за избор през различните периоди.

Важна роля играе популярността на автора на оригиналния текст. Изборът на българските писатели и преводачи е предопределен до голяма степен от значението на творците за самата руска литература, а също така и от влиянието, което оказват големите руски класици върху тях.

При детската литература изборът на текст следва тенденции, подобни на тези както при литературата за възрастни, но те се преплитат с образователни и възпитателни задачи, възприемателския вкус на детето, възрастовите особености и т.н. Към това се прибавя необходимостта мотивът за избор на предназначения за деца преводен текст да се опира на естетическата и художествената стойност на произведението.

Изтъкната е ролята на запознаване на детето с различни жанрове и стилове на преводната литература и на литературата като цяло. В този аспект е направен обзор на забелязаните предпочитания към творби и автори, към определена тематика през различните периоди. Статистическите данни сочат широк спектър на жанрове през първите три периода и силното му стесняване през последните два периода. Като цяло подборът е твърде ограничен: детето е лишено от произведения, насочени към духовната му същност, естетическото му изграждане и индивидуалната изява на човешката личност.

3.2. Проблеми на превода или опозицията “побългаряване – точен превод” (с. 259-269)

На първо място в тази част са разгледани изискванията към преводите, предназначени за деца. Отбелязана е нуждата от точен баланс на съдържанието, креативност, достъпност на израза и известна лингвистична свобода. Преводачът е длъжен постоянно да има предвид крехкостта на собствения въображаем образ на подрастващия. Преводът трябва да следва и спецификата на жанра. В тези насоки са цитирани редица становища за изискванията към превода за деца.

Вторият момент очертава двата своеобразни полюса на преводаческото изкуство в България - побългаряването и точния, адекватния превод. Открити са някои от положителните и отрицателните им страни, а също така и позициите на литературни критици през различните периоди.

Третият момент е свързан със състоянието на превода през годините и преводаческите постижения на българските детски писатели, подкрепени с примери. На базата на алгоритъма на модерния изследователски подход на Е. Метева към проблема за превода е изтъкната необходимостта от постигане на компромисно решение в дуалистичното схващане за превода - това на смисъла и това на буквата (знака), като точният смисъл и художественото и стилистическо достоверно предаване на български език на образи и ситуации се съвмести със способността на преводача да

внуши на детето-читател същите емоционални преживявания, каквито предизвиква четенето на оригиналния текст. Въпросите, свързани с адекватността на превода, предполагат търсенето на нови пътища и решения в творческата работа на преводачите.

От тази гледна точка, на четвърто място е обърнато внимание на проблема за несъобразяването с детската аудитория. Стига се до извода, че освен всички други изисквания за качествен превод, е необходимо преводната творба да завладее детето, да породви желание за четене.

Друг проблем при превода е тенденцията за непосочване на преводачите в читанките и хрестоматиите, в детската периодика. Статистиката показва задълбочаване на проблема в посока на съвременността.

Много от посочените проблеми предполагат бъдещи проучвания.

3.3. Въпросът за неидентифицираните текстове (с. 270-274)

Затрудненията в тази насока се свеждат в най-общи линии до някакъв вид неназованост или приписване на авторство. В тази част на трета глава са разгледани примери, свързани с неназованост на националността, жанра, автора, с приписване на авторство. Статистически са обработени факти, свързани със сливането и замяната по линията автор - преводач в случая на преводите на П. Р. Славейков, който се превръща в своеобразен “маркер” за идентификацията на И. А. Крилов.

В процеса на работата бяха открити още елементи, които затрудняват идентификацията, а именно промяна на инициала на първото име на руски писател; промяна на заглавието, изтъкване на националността без посочване на автора. Обърнато е внимание на затрудненията при идентифицирането на басните, поради пътуващите сюжети и идентичността на заглавията.

Анализираните случаи на затруднена идентификация в известна степен омаловажават приноса на учебната книжнина и детския периодичен печат при запознаване на учениците с руските автори.

3.4. Необходимостта от посредник при рецепцията на руската литература за деца (с. 275-280)

За възприемането на литературата е характерен усложнен път към крайния възприемател (в нашия случай – детето). Това се обуславя от началните познания на рецепиента за литературата изобщо, от възрастовите особености на чувствителната и податлива на влияния детска психика. Всичко това отрежда особено важно място на

посредника, който трябва да направи всичко възможно, за да улесни достъпа на детето до литературата, да му посочи какво и как трябва да чете. Разрешаването на този широк кръг проблеми отвежда към не по-малък кръг посредници – всеки със своето място и роля в рецепционния процес.

На първо място са обособени факторите, които обуславят посредничеството на родителите. Грамотността, създаването на читателски модел, примерът на възрастните, финансовото състояние открояват ролята на семейството главно по отношение на четенето като цяло (в това число и на руска литература). В същото време са налице и някои конкретни положения, например любовта към всичко руско, характерна главно за първите периоди, които определят важността на семейството като посредник.

Без съмнение, при рецепцията на руската литература у нас училището е естествена рецепционна среда. Комуникативната верига учител – ученик е най-здрава с оглед на множеството си разклонения: диалогът, дискусиите се пренасят от текста в учебника към руската литература изобщо. Така ученикът получава възможност да научи в ситуацията на вербална комуникация с учителя повече за руската литература и за даден руски автор. Информацията и отношението на учителя в процеса на обучение се пренася върху ученика.

Важна институция в посредническия процес, която за съжаление днес има затихващи функции, е читалището. Особено голяма е неговата роля като посредник през Възраждането и в годините след Освобождението. Поставяйки си отговорни културно-масови, литературно-просветни и организационно-творчески задачи, читалището е прекрасна среда за осъществяване на творчески контакти и стимулатор за достигането на руската литература до младия читател и неговите родители.

Ролята на преводача като посредник между руския писател и българското дете-читател нито за миг не трябва да се подминава, защото той е този, чийто превод е гарант за правилното разбиране на оригинала, за насочването на възпитателния и образователен потенциал на произведението към детската душа. След като е направил своя избор на автор и произведение, преводачът трябва да адаптира превода към определената детска възрастова група, така че да внуши идеите на автора. Същевременно езикът на превода трябва да е достъпен, увлекателен, забавен. Освен качества на преводач, посредникът трябва да е запазил връзката си с детския свят.

И все пак, готовият превод, колкото и качествен да е, трябва да достигне до читателя, а това означава да се появи в книжарската мрежа. Издателят е този, от когото се определя кой чужд автор и кое негово произведение ще бъде пуснато на пазара.

Обикновено издателят се ръководи от обществената популярност на чуждия автор. От голямо значение при подбора са литературната култура и професионалният престиж на издателя. Негови отговорности са също така изборът на добър превод и художественото оформление. За да достигне изданието до читателя от значение е популярността и на самия издател, способността му да организира успешна рекламна дейност, да подбере качествени книгоразпространители.

В заключение се стига до извода, че литературата за деца – национална и преводна, се развива пълноценно и изпълнява отговорната си функция, само ако обществото гледа градивно на бъдещето си и полага грижи за духовното израстване на своите деца. Необходимо е да се вземат спешни мерки за изхвърляне на пошлото, посредственото, елементарното и да се възродят традициите от миналото за достигане до децата на стойностните образци от нашата и чуждата литература. Особено внимание трябва да се обърне на руската класическа литература за деца.

3.5. Отчуждението на съвременното дете от книгата (с. 280-292)

На пръв поглед този проблем е извън темата на дисертацията. Но нали в книгите се публикуват и произведения на руските писатели, нали на нейните страници малкият читател може да открие великата руска литература и нейните ценности? Книгата е проводник на всичко онова естетическо, психологическо, духовно-нравствено, което тази литература може да даде на детето. А ако то не иска да чете? Защо съвременното дете все повече и повече се отчуждава от книгата? Къде да се търсят причините, трябва ли този очевиден факт да буди безпокойство?

След разглеждане на становища за мястото и ролята на книгата и четенето, е проследено чрез анкети мнението на съвременните деца (ученици от IV клас) и техните родители. Анкетите са проведени с малки по обем извадки и не налага кардинални изводи. Отговорите на въпросите по-скоро служат за добиване на обща представа за мнението и отношението на анкетиранияте.

Очертава се тенденция на обща незаинтересованост на децата към книгите и четенето. Те възприемат книгата най-вече като забавление и възможност да се научат да четат и пишат правилно. По-голяма част са критични към дизайна и са фенове на електронния формат. Предпочитанията на децата в жанрово и тематично отношение показват тенденция за отдалечаване от качествената, естетически издържана или стойностна литература и нейните функции. Децата оценяват ролята на учителите като техни най-добри помощници във формирането на любов към книгите и четенето.

Ролята на родителите в това отношение е твърде занижена. Като цяло четвъртокласниците слабо познават руските писатели от XIX век и техните най-знакови произведения.

Родителите са наясно, че децата им не обичат да четат книги, но в повечето случаи не избират правилния път да ги приобщат към книгата. Най-често прилагат дидактичния аспект на постоянно напомняне, без да изясняват значението на четенето. Има и такива родители, които не виждат смисъл в четенето на книги. Отрицателен момент в тяхното отношение е незаинтересоваността им от тематиката на книгите, които чете детето. Голяма част са доволни от факта, че детето им все пак чете, дори и само учебници, а някои са безпомощни пред нежеланието на детето да чете. Родителите са на мнение, че технологиите не могат да заменят четенето на книги. Възрастните четат повече от децата, но въпреки това все по-рядко намират време за книгата. С това дават отрицателен пример. Показателен е и фактът, че все по-голяма част от родителите не купуват книги на децата си. Те отделят все по-малко време да общуват със своите деца и тази тенденция изпъква с пълна сила по отношение на книгите и четенето. Значението на книгата не се оценява в морален и естетически аспект както от родителите, така и от децата.

Според родителите най-големи виновници за отчуждението на съвременното дете от книгата са учителите, което освен всичко друго е показател за отрицателното отношение към учителската професия и навика да се търси вина за всички негативни явления в училището. Родителите не могат да видят собствената си липса на отговорност и я прехвърлят към държавата и технологиите. Все пак обнадеждаващо е категоричното мнение на родителите, че трябва да се вземат мерки срещу отчуждението на съвременното дете от книгата.

По-голямо внимание е обърнато на въпросите, свързани с руската литература. Родителите не осъзнават значението на руските класици за развитието на техните деца и робуват на модата за отричане на всичко руско. Те имат възможност да подпомогнат рецепцията на руска класическа литература за деца, но явно нямат желание да направят това.

Резултатите и от двете анкети представят една твърде обезпокоителна ситуация. Посочени са инициативи и проекти, свързани с преодоляването на проблема, както у нас, така и в световен мащаб. Всичко, което се прави, обаче, е твърде недостатъчно и хаотично. Нужни са спешни мерки от високите инстанции и от обществото като цяло, за да се привлече детето към книгата и четенето, а това

безспорно ще се отрази благоприятно и на познаването, и на възприемането на високостойността руска класическа литература.

Заклучение (с. 293-300) В него са обобщени получените резултати и са посочени изводите от изследването, които накратко могат да се обобщят по следния начин:

1. Изучаването на руската литература за деца от XIX век в България е принос към голямата тема за българо-руските културни връзки. С ненадминатите си художествени образци руската литература в определени моменти се влива в общия поток на развоя на собствената ни литература и я обогатява. Тя е близка и достъпна за българските читатели от различните периоди със завишения си ценностен фокус, със способността си да възпитава художествен вкус и да въздейства емоционално.

2. Основен канал в рецепцията на руската детска литература от XIX век в България е учебната книжнина. Присъствието на руски автори и техните четива се характеризира с голяма интензивност. Съставители на учебници са известни български учители и писатели, които, както показват наблюденията ни, познават отблизо руската литература и особеностите на детското възприятие.

3. Процесът на развитие на българската детска периодика е много динамичен. В наше време той е белязан от идеологически процеси и има замиращи функции. Това се отразява негативно върху масовизацията на руската литература за деца у нас.

4. Степента на развитие на присъствието на руската литература за деца се изразява в различна плътност на авторите и техните творби в различните рецепционни канали. Тя е неравномерна и е белязана от резки върхове и спадове през различните периоди. Най-значим фактор за това е обвързаността на литературата (включително и руската преводна) с историческите и обществени процеси, с духа на времето.

5. Като цяло може да се говори за достатъчно широк обхват на творчеството на едни от най-значимите фигури в руската класика – Крилов, Пушкин, Лермонтов, Тургенев, Л. Толстой, Чехов и др. Наред с класиците присъстват и автори, които са особено актуални за своето време, а днес са известни предимно на специалистите. Българското дете-читател е притежавало възможност да се запознае с всички големи имена на руската литература, да се докосне до разнообразното им творчество.

6. Руските писатели са представени с произведения с широк тематичен обхват и широк спектър на жанрово многообразие. Линиите на рецепция преповтарят линиите на развитие на руската литература за деца: от фаворизиране на възпитателните аспекти

към естетическа рецепция; от дидактическа към естетическата ѝ функция, към осмисляне на детската психика, ориентиране към света на детето.

7. Рецепцията на руската литература за деца включва четири основни специфики: учебна книжнина, периодичен печат, отделни издания и обособени томове с произведения за деца в цялостните издания на отделни автори. Спецификите са открити в етапи, които виждаме при Л. Толстой. Границата между отделните етапи понякога не е ярко изразена.

8. Най-сполучливите преводи на руска литература за деца са дело на български детски писатели, които отлично познават и отчитат проблемите при среща на двете литератури – своята и чуждата, и същевременно се съобразяват с детските очаквания и психика. Трудностите в голяма степен идват от различията между българския и руския език, проблем е и побългаряването. Въпреки това, преводачите проявяват афинитет и себеотрицателна готовност да влизат в нови и нови битки със старите преводи в стремежа си към професионализъм.

9. Основен възприемател в рецепционната ситуация е ученикът. Постоянен източник на руска литература за него е учебникът. Освен това, благодарение на посредническата роля на учителя, той получава по-задълбочени познания за руската литература. Изучаването на руски език създава по-големи възможности за възприемане.

10. Степента на развитие на рецепцията на отделните руски класици следва линията на развитие през периодите. Най-устойчиви в рецепционен план са басните на Крилов, приказките на Пушкин, приказките и разказите на Л. Толстой. Ролята на тези писатели се определя от способността им да са съзвучни с детското възприятие на света, да възпитават нравствени ценности, да формират личности от позициите на отлично познаване на детската психика.

11. Пред рецепцията на руската литература за деца стоят разнообразни проблеми: избор на текст, отчитане на специфичните особености на превода в случаите, когато той е предназначен за деца, затруднения при идентифициране на руските автори и творби, роля на посредника. Особено тревожен е фактът, че българското дете не чете, не познава руските класици и техните произведения. Необходими са незабавни и адекватни решения от страна на различните институции и обществото като цяло, което би довело и до популяризирането на руската литература за деца.

12. Създадените специално за деца руски произведения от XIX в. не стигат до българската детска публика. Функционирането на текстове за възрастни в оригиналната

литература като текстове за деца във възприемащата е следствие от цял комплекс фактори, като акселерацията, глобализацията, непрекъснатия и динамичен напредък на технологиите и т.н. По този начин се променя самият термин *литература за деца*. Към разбирането, че това са текстове, писани за деца, предназначени за деца, се прибавя наблюдението, че това са текстове, функциониращи в света на детето. Това явление съществено разширява обема на понятието *литература за деца* и обуславя големите възможности за попълването, актуализирането на корпуса ѝ.

В заключение са посочени идеи и планове, свързани с по-конкретни изследвания, маркиращи както разширяване на настоящето изследване, така и бъдещи насоки за работа.

Съкращения (с. 301-302)

Литература (с. 303-325)

Литературата съдържа 212 заглавия изворов материал, от които 129 български буквари читанки и христоматии. Включени са също така периодични и други издания на български и руски език. Библиографията се състои от 143 заглавия на книги и публикации, цитирани в дисертацията. От всичките 143 заглавия, 34 са електронни ресурси.

Приложения (с. 326-365)

Приложенията са 25, от които 19 авторски. Те отразяват основни рубрики и методи на изследване. В последното приложение под формата на таблица са систематизирани произведенията на 38 руски автори в 47 читанки и христоматии.

Справка за основните приноси в дисертацията

1. Дисертационният труд представя за пръв път цялостна картина на ролята и мястото на произведенията на руската класика за деца в България от нейното навлизане до днес. На базата на богат изворов материал са регистрирани, изследвани и запазени факти за присъствието на руската литература за деца от XIX век в учебната книжнина и периодика. Проследени са състоянието и типичните прояви и проблеми, свързани с много аспекти от нейната рецепция. По този начин дисертацията има определен принос за българската русистика, за историята на четенето на руската литература, за историята на превода.

2. Проследена е динамиката на читателския интерес към отделни руски автори и творби върху основата на различни фактори. Посочени са текстове, които е трудно да бъдат атрибутирани.

3. Изнесени са факти и анализи за рецепцията на И. А. Крилов, А. С. Пушкин и Л. Н. Толстой. Систематизирани и изследвани по различен начин, те хвърлят нова светлина върху процесите на навлизане, разпространение, въздействие, влияние, възприемане и усвояване на творбите на тези руски писатели.

4. Срещата на двете литератури – българската и руската, е осмислена през призмата на образователните процеси и селекцията на произведения на руската класика като детски, осъществена в Русия. Това би представлявало интерес за българските студенти, избрали професията на учителя по руски език в избора им на литературен текст в процеса на тяхната преподавателска работа.

5. Обърнато е внимание на възможностите, които руската литература от XIX век предлага за формиране на нравствена и емоционална чувствителност у българското дете-възприемател. Дисертацията допринася за осмисляне на образователните процеси у нас и насочва вниманието на съставителите на учебни програми към необозримите възможности на руската класическа литература за формиране на ценностни критерии у ученика.

6. С изнесените факти и проблеми, дисертационният труд насочва към бъдещи изследвания.

Списък на публикациите във връзка с дисертацията

1. Давчева, Е. Valery Petrovs Five Fairytales - Five Magical Gems. // *Literary Knowledge and Open Horizons*, 2011, с. 189-203, издателски център Боян Пенев ISBN 978-954-8712-68-2.

2. Давчева, Е. Ролята на маргиналните герои за формиране на позитивното светоотношение в "Приказки от цял свят", преработени от Николай Райнов. // *Маргиналното в/на Литературата*, 2011, с. 583-596, издателски център Боян Пенев, ISBN 978-954-8712-76-7, стр.583-596.

3. Давчева, Е. Russian Texts in Some Bulgarian Textbooks Published in the Period 1878- 1914. // *Literary Researches*, 2011, с. 234-246, Shota Rustaveli Insitute of Georgian Literature, ISSN 0235-3776.

4. Давчева, Е. Отчуждението на съвременното дете от книгата. Или жестоката истина, подкрепена с факти от една анкета. // сп. *Език и литература*; под печат